

PURGSTALLER JÓZSEF

(1806-1867.)

Orosz Zsigmond rendfőnöksége alatt, 1777-ben került a piaristák kezére a kőszegi, előttük jezsuita, utánuk szentbenedekrendi gimnázium. Az első rendi igazgató, Piller Celesztin vezetésével, az 1777-78. tanévvel kezdte meg működését a piarista gimnázium. A rend itteni munkálkodása aránylag rövid időre terjedt, mivel a m. kir. helytartótanácsnak 1815. évi május 23-án kelt 14 534. sz. rendeletében közölt legfelsőbb elhatározás következtében 1815. november 6-án a szentbenedekrendiek vették át az intézetet. Ebben a szentbenedekrendi gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait Purgstaller József.

Purgstaller József Kőszegen született 1806. június 26-án. Szülei: Purgstaller József szabómester és Regensperger Katalin. A hatodik osztály elvégzése után, 1822. október 8-án öltözött be a rendbe Privigyén. Pályaválasztására valószínűleg hatással volt az a még friss emlék, amely a hét évvel azelőtt eltávozott piaristák nyomában élt a városban. Az 1822/23. és a következő évet a novíciátusban töltötte Privigyén. A novíciátus második esztendejében nem tanított, pedig ebben az évben egyeseket már tanításra alkalmaztak. Az 1824/25. tanévben Temesvárott tanított, a következő két iskolai évben pedig a filozófiai tanfolyamot végezte el Kolozsvárott.

Tanulmányai végeztével 1827. szeptember 14-én a művészetek és tudományok doktorává avatták a pesti egyetemen. Az 1827/28. és a következő évben a teológiai tanfolyamot végezte Nyitrán és Szentgyörgyön. Ünnepeles fogadalmat 1828. augusztus 27-én tett Nyitrán. A teológiai tudomány egyes részeiből szigorlatot tett mindkét tanév végén a pesti egyetemen. 1829 október 8-án szentelte pappá Vácon gr. Nádasdy Ferenc váci püspök. Az 1829/30. tanévben az elemi iskolában, a következő tanévben pedig a gimnáziumban tanított Pesten. Az 1831/32. tanévben mint «candidatus pro suprema Laurea SS. Theologiae» előadásokat hallgatott a pesti egyetemen a keleti nyelvekből. 1832. augusztus 11-én ezekből és a bibliai értelmezéstanból szigorlatot tett, és az augusztus 23-án tartott nyilvános vitatkozás után elnyerte a hittudományi doktori oklevelet. Az 1832/33. és a rákövetkező két tanévben az újonnan átvett budai gimnáziumban tanított. Az 1835/36. tanévben Vácon lett a logika, metafizika és etika tanára a filozófiai tanfolyamon. Itt tanított 12 évig, az 1846/47. tanév végéig, amikor házfőnök, gimnáziumi, kir. tanítóképezdei és elemi főtanodai igazgató lett Nagykanizsán. Váci tanárkodása alatt (1844. december 24.) választotta levelező tagjává a Tudományos Akadémia.

Az 1847/48. tanévet nem tölthette végig Nagykanizsán, mert életében igen jelentős fordulat állott be. Az első felelős minisztérium 1848. április 26-án a bölcsészet rendes tanárává nevezte ki a pesti egyetemre a Verney József nyugalmazásával megürült tanszékre.

Egyetemi tanárrá való kinevezését szorgalmas irodalmi munkálkodásának köszönhette. 1843-ban jelent meg *Bölcsészet elemei* c. munkája hat könyvben. E munka könyvei: I. Bevezetés és Lélektan. II. Gondolkodástan. III. Ismerettan. IV. Erkölctan. V., Szépműtan. VI. A bölcsészet története. 1844-ben jelent meg A szépműtan vázlatja. E munkái alapján választotta az Akadémia levelező taggá. Székfoglaló értekezése «A nézetek egyoldalúságáról» szolt.

A bölcsészet elemeinek egyes részei rövidesen újra és átdolgozva láttak napvilágot. *Lélektan* (1846), *Észtan* (1846), *Erkölc- és vallástan* (1847), *A bölcsészet története* (1847). Ez utóbbi művét nagy jutalommal jutalmazta az Akadémia, egy kitűzött tétel tüzetes kidolgozását pedig 50 arany jutalomban részesítette. Rendes taggá 1848-ban választották meg.

A 40-es években több kisebb cikke jelent meg Frankenburg Adolf kedvelt folyóiratában, az *Életképekben*: *Szontagh Gusztáv Propyleumok a társasági philozóphiához c. munkájának ismertetése* (1844), *A némajáték és „szintanéről* (1846), *Véleménykülönbség* (1846), *Egyoldalú nézetek* (1846), *Szépművészeti balnézetek* (1846).

A körülmények úgy alakultak, hogy tudományos érvényesülése mellett rövidesen a rend élére sodródott. Már jó másfél évtizede elégedetlenség és nyugtalanság bujkált a rendben; nem volt általános, de időjárával erőre kapott. Egyesek már 1844-ben agitációt kezdtek Grosser János rendfőnök ellen, kifogásolva a rendi vagyon kezelésében követett módszerét. Az agitáció célja nyilván fej- és rendszerváltozás és nagyobb ellenőrzés kivívása volt, a rendtagok nagyobb számú képviselőtének biztosításával a káptalanon.

1847-ben valaki feljelentette a rendet gróf Apponyi György kancellárnál. Ő áttette az ügyet Kopácsy József hercegprímáshoz, ki június 11-én magához hívatta Budára Grosser János rendfőnököt, és a feljelentés alapján összeállított pontokat nyújtott át neki azzal az utasítással, hogy az egyes pontokra kimerítő és lelkiismeretes választ adjon. Magát a följelentést nem volt módja látnia a rendfőnöknek. A kérdésekbe felvett ügyek részint anyagi, részint fegyelmi természetűek voltak, és belőlük arra lehet következtetni, hogy a feljelentő nagyon ismerte a rendi viszonyokat, vagy legalább is igen avatott helyről származó értesülése volt.¹

Grosser János 1847. július 4-én maga tudatta a rendtagokkal, hogy a rend ellen feljelentés történt. A feljelentés egyfelől a rendi jövedelmek kezelése körül forog, másfelől a rendi fegyelmet érinti, úgy tüntetve föl a dolgot, mintha ez teljesen összeomlott volna. Az első kérdésben jelentést tett a rendfőnöki tanács (consistorium) a hercegprímásnak, és a rendi gyűlés fogja megállapítani a jövedelmek kezelésének legmegfelelőbb módját. A fegyelem helyreállítására vonatkozólag is megtette javaslatait a consistorium. A rendtagoktól függ, hogy a fegyelem megtartásával és kifogástalan életmóddal cáfolják meg a rágalmakat. Nyugalomra inti őket a káptalan végéig, mely a bajokat orvosolja, és biztosítja a rend tisztességét és becsületét.²

Kopácsy József hercegprímás 1847. július 26-án a szóban forgó ügyek káptalani tárgyalására vonatkozólag határozott utasításokat adott.³ A gyűlés körülmenyesen tárgyalta a vagyoni és fegyelmi ügyeket, és a jövőre vonatkozólag határozatokat hozott. A lelépő Grosser János helyébe Gruber Györgyöt választották rendfőnökké.

Az 1847. évi augusztus hóban tartott rendi gyűlés nem hozta meg a remélt megnyugvást. A váci ház tagjai 1848 tavaszán szervezkedést indítottak el, pontokba

foglalva a kívánalmakat és véleményt kérve a rendtagoktól. A húsvéti napokban tanácskozást tartottak a budai, pesti és váci ház tagjai, és egy ideiglenes választmányt alakítottak. E választmány 1848. április 29-én nyomtatott köriratban sürgette a váci pontokra vonatkozó vélemények megküldését, «hogy a véleményeknek a három ház általi összeszerkesztése után a cultus és közoktatási Ministernél komoly fellépést tehesünk». A három ház küldöttei nyárelő (június) 7-én tudatták, hogy a 150 piarista aláírásával ellátott váci pontokat előző napon átnyújtották a miniszternek, aki sorsuk javítására biztató ígéretet tett. Szükségesnek jelezte a szakrendszer behozatalát, kifejezte becsülését a rend iránt, és megígérte, hogy az új rendszer behozatalával az alkalmas piaristákat alkalmazni fogja az akadémiái és gimnáziumi tanszékeken. Nyilatkozott a behozandó tárgyakról, és kijelentette, hogy a készülő új rendszert kihirdetés előtt véleményadás végett közli a piaristákkal, «mert több szem többet lát».

A mozgalom vezetői «*A kegyes rendi tanárok kívánata*» címmel nyomtatásban foglalták össze a miniszter elé terjesztendő kérelmet. Kívánták, hogy a rend alapítványait és jószágait az álladalom kezelje. A befolyó jövedelmekből kapják a tanárok a fizetésüket (évi 600 frt) és a «nehéz pályán elaggott egyének» illő nyugdíjukat. Ha e jövedelmek nem elégségesek, a hiány «az összes tanulmányi javadalmak pénztárából pótoltsék». A szerzet független legyen a püspököktől. A papi hivataloskodáson kívül polgári ruhában legyen szabad járni. Ha a nemzet a tanítórend további fennmaradását óhajtja, akkor okvetlenül szükséges átalakítását bemutatja annak idejében a minisztériumnak, vagy az országgyűlésnek. Az átalakítás az ősi szabályokon alapuló képviseleti rendszerrel történik.

A kívánatok azon pontja, mely az állam kezébe juttatta volna a rendi vagyont, a későbbi tárgyalások folyamán, az átalakulás elkészítésekor, időszerűtlenné vált.

Az ideiglenes választmány (Lutter Ferdinánd, Heiszler József, Bammer Károly) a három ház tagjaival consistorium tartását és minden számadás és leltár átadását kívánta.⁴ Mikor a rendfőnök ezt megtagadta, cikkek jelentek meg ellene a Reform című lapban névtelenül, a nyilvánosság elé teregetve, a sajtószabadság védelme alatt, a rendi belső ügyeket.⁵

Gruber György rendfőnök, a mozgalmak lecsillapítása végett, a consistorium 10 tagján kívül még 12 tagot – köztük tanárokat is – hívott meg a július 2-ára hirdetett tanácskozásra. A meghívottakon kívül nagy számmal jelentek meg hívatlanok is, úgyhogy a jelenvoltak száma közel 60 lett. Ezen a tanácskozáson elhatározták, hogy képviseleti káptalant tartanak. Megállapították a káptalan szerkezetét is, kik választók és választhatók, hány képviselőt küldhet minden ház (Buda 4, Pest 5) és a szavazás módját is. Egy 15 tagból álló központi választmányt is alakítottak. Ez a választmány osztályokra tagolódott, a tanügyi osztály elnöke Purgstaller József lett. Az 1848. július 2. nyomtatásban is megjelent határozatokat «nagyobb botrány kerülése végetti javaslatra» Gruber György is aláírta.⁶

A Purgstaller József elnöklete alatt működő osztály (Perlaky László, Koczányi Ferenc, Schirhuber Móric és Sümeghy Pál) készítette el a választmány megbízásából «*A magyarhoni kegyes szerzet átalakulási tervét*, mely 1848. augusztus 18-án kelt Vácon, és nyomtatásban is megjelent. Megküldötték minden háznak, hogy a házfőnökök és rendtagok jegyezzék föl a terv egyes pontjaira vonatkozó véleményüket, hogy a házfőnökök és a rendfőnöki tanács tagjai

személyesen, a többiek pedig választott képviselőik útján nyilatkozhassanak a jövő káptalanban.⁷

1848. évi szeptember hó 3-ára hívta össze Gruber György a káptalant a július 2-án elfogadott ideiglenes szabályrendelet szerint, képviseleti alapon. A káptalan-
nak 94 tagja volt, ezek közül 59 volt a választott képviselő.

A káptalan összehívásának körülményei magukon viselik ugyan a rendfőnökre gyakorolt nyomás jeleit, de nem kis szerepet játszott benne a viszonyokkal járó bizonytalanság és a jövő biztosításának vágya is. A világi papság és más tanító szervezetek, bencések, ciszterciek, premontreiek körében is tapasztalhatók ilyen változtatásokra irányuló törekvések, jelül annak, hogy az új idők felettük sem vonultak el nyomtalanul. A jövő fejlődésének ügye az egyházmegyéket is foglalkoztatta, mint a megtartott egyházmegyei zsinatok mutatják.⁸

A káptalan első ülésében felvetődött az a kérdés, hogy törvényes-e a káptalan, vagy nem. Ekkor bemutatta a rendfőnök az éppen Pesten konferenciára összegyűlt püspöki kar jegyzőjének, Fogarasy Mihály skutari püspöknek levelét, mely kiemeli, hogy a rendi szabályzattal is, az eddigi gyakorlattal is ellenkezik az az eljárás, hogy mindegyik ház minden öt fogadalmas tag után egy képviselőt választott, mivel a szabályzat házankint csak egy képviselőt ismer. A püspöki kar nem kifogásolja, hogy a rend a jelen viszonyok között ügyeiről tanácskozzék, de kijelenti, hogy nem ismeri el törvényesnek az olyan káptalant, amely nem felel meg az egyház fejétől jóváhagyott és jelenleg is érvényben lévő Constitutióknak, sem a benne hozott határozatokat és elüljáróválasztásokat nem ismeri el törvényszerűeknek. A gyűlés «méltánylással» fogadta a levelet, de folytatta üléseit, azzal az indokolással, hogy a rendi szabályzat «rendkívüli esetben káptalantartásra feljogosít». A vita a törvényesség kérdésében tovább folyt. Kimagaslott ebben a vitában Nagy Péter, budai házfőnök, későbbi rendfőnök beszéde, mely a rendi élet jelenlegi ferdeségeit fejtegetve, a törvényes reformok lehetőségét és jogosságát elismerve és egyetértésre buzdítva, arra a végső eredményre jut, hogy a káptalant nem ismerheti el törvényesnek. A többség törvényesnek ismerte el a káptalant.

Palotai József (Purgstaller időközben ezt a nevet kezdte használni) indítványára választmányt küldött a káptalan Eötvös József miniszterhez, hogy a következő pontokat nyújtsa át neki «hódoló üdvözlés közben»:

1. Van-e szándéka a minisztériumnak a kegyestanítórendet tovább fenn tartani?
1. Akarja-e a szerzetet a felekezeti tanodákban és a tanszékek betöltési jogában meghagyni?
1. Miután a kusztodiátus az úrbér megszüntetése által tetemes kárt szenvedett, remélhet-e jelenleg kárpótlást?
1. Ha nem remélhet, szabad-e a szerzeti házak és egyének számát kiseb-
bíteni?
1. Végre esedezik a kegyestanítórend, hogy a státusi tanodák által tanodái birtokából ki ne szoríttassék.

A választmány szónoka Palotai József, tagjai Tamásy József, Horváth Cirill, Barts Ferenc és Lutter Ferdinánd.

A miniszter, a nála «udvarló» választmány jelentése szerint, kedvesen fogadta a szerzet üdvözlését és hódolatát, és kijelentette, hogy a szerzetet mint egyházi

testületet és mint tanítórendet tekinti. Mint egyházi testületnek fennállása a szinodustól, mint tanítórendé a törvényhozó testülettől függ. A törvényhozás e tekintetben még nem jelentette ki szándékát. Míg a törvényhozás nem rendelkezik az alapítványok tekintetében, az alapítványok és tanodák nem vétetnek ki a tanítórend kezéből. Az úrbéri veszteségre nézve nem nyújthat reményt a kárpótlásra. Az egyetem számára nem rendelt kárpótlást a törvényhozás.

Gruber György rendfőnök, aki nem ismerte el törvényesnek a káptalant, és magát tekintette törvényes elnöknek, lemondott tiszteréről, mikor külön elnök választására került sor. A többség Palotai József elnöksége mellett döntött.

Az elnök szükségesnek vélte, «hogy a szerzet alkotmánya korszerűleg rendezett vizsgálat és javítás alá vétessék», azért megindította a tanácskozást a nyomtatásban már megjelent terv alapján. A tervezet kiterjed a szerzet, a rendházak és javadalmak igazgatására, a gyűlések tartásának módjára, a szerzetesi fegyelemre és tanügyre. A javadalmak kormányzójának választását a káptalan hatáskörébe utalta, gazdasági tanácsot alakított, és az ellenőrzést is végső fokon a káptalanra bízta.

Az elfogadott átalakulási szerkezet, úgy látszik, a politikai átalakulást tartotta szem előtt. A szerzet kormánya élén a kormányzó áll mint kormányelnök. «Ő felelősségen kívül áll.» A kormány ügyeit öt felelős kormánysegéd (assistens) viszi. Ezek vád alá vétethetnek a közgyűlésben (káptalan). A kormányzó nevében kiadott rendeletek és hivatalos levelek csak akkor érvényesek, ha az illetékes kormánysegéd is aláírja, vagy mint ma mondanók, ellenjegyzzi. Van tehát: elnök, felelős minisztérium, parlament és parlamenti felelősség. «Az igazgatási hatalomnak végalapja az összes szerzetesi testület, melynek akarata rendszerint a közgyűlésen (capitulum provinciale) nyilatkozik.» Kimondotta általános észrevétel alakjában a káptalan, hogy «oly esetek, melyekről a jelen jegyzőkönyv nem rendelkezik, fegyelmi tekintetben a régi szerint, a tanügyre vonatkozóak pedig a kiadandó rendszer nyomán intézendők».

Az 1848. évi káptalan jegyzőkönyve megjelent a Religio és Nevelés című katolikus egyházi folyóirat október havi számaiban.⁹ A szerkesztő, Danielik János észrevételeket tesz a jegyzőkönyvre. Ügy találja, hogy a gyűlés figyelmen kívül hagyta a püspöki kar levelében tett nyilatkozatot, mely a káptalan összetétele, határozatai és választásai tekintetében tartalmazott óvást, nem általában megtartása ellen. A káptalani határozatokat egyházi megerősítés nélkül életbe léptették. Hibáztatja, hogy világi hatósághoz, a minisztériumhoz fordult a szerzet képviselője, hogy fenn kívánja-e tartani a rendet, és meg akarja-e tartani a felekezeti tanodákban. Ez a státus rendelkezését jelenti a felekezeti iskolák és magán-alapítványok tekintetében.¹⁰

A felekezeti iskolák ügye méltán keltett aggodalmat. Eötvös miniszternek a népoktatásügy rendezése ügyében 1848. augusztus havában benyújtott és tárgyalt törvényjavaslata elsősorban községi jellegű népoktatást tervez, a községek mellett a felekezetek is állíthatnak fel és tarthatnak fenn népiskolákat. A törvényjavaslat alsóházi tárgyalásakor megkezdődött a támadás a felekezeti oktatás ellen. Már előbb, a július hóban tartott egyetemes tanügyi kongresszus az egész iskolaügy államosítását kívánja és a vallásoktatást magánügynek minősíti. A népoktatási törvényjavaslatot a felsőház a megindult szabadságharcra hivatkozva leveszi a napirendről, de az augusztus 24-én kiadott rendelet nem engedte az ügyet nyugvópontra jutni.¹¹

Eötvös miniszter a középiskola reformját is tervbe vette, részint a tanrendszer,

részint a tanítói személyzet gyökeres átalakításával. Egyelőre csak 10 iskolát vett számításba, kettőt Budán és Pesten, nyolcat a vidéken, mivel hiányoztak az anyagi feltételek, másfelől nem volt elég tanár a tervezett szakrendszer bevezetésére. Purgstaller József, mint a tanügyi osztály elnöke, már július 10-én felhívta a rendtagokat annak bejelentésére, hogy milyen tárgyak előadására vállalkoznak. Mint szakértők Lutter Ferdinánd, Perlaky József és Vass József piaristák támogatták a minisztert a reformterv kidolgozásában.

Mivel abban az időben csak felekezeti iskolák voltak, a terv megvalósítása ennyi felekezeti iskolának államosítását jelentette. Az augusztus 24-én közölt rendelet 10 intézetet akart államosítani, mégpedig 10 katolikus intézetet, elsősorban szerzetesi iskolákat.¹² Az állások betöltésére pályázatot hirdettek, valláskülönbség nélkül. A rendelet szerint a vallástan nem szerepel a tantárgyak sorában.

Gruber György rendfőnök, a piarista intézeteket továbbra is biztosítani akarván a rend számára, 1848. szeptember 3-án kérelemmel fordult Eötvös miniszterhez a katolikus vallásos nevelés és tanítás biztosítására tett alapítványok alapján^v keletkezett piarista iskolák érdekében. Kéri a rend meghagyását a rá bízott gimnáziumokban, «mi valamint mindenkor hű nemzeti érzelemmel, úgy az új rendszer kívánata szerint is ellátandjuk azokat, annyival, nagyobb igyekezettel, mennyivel sanyarúbb jövődönök nézünk elejébe». Kéri a kiadott rendelet olyan módosítását, «hogy gimnáziumainkban csak piaristák alkalmaztassanak».¹³

Eötvös József miniszter 1848. szeptember 9-én lemondott és ettől kezdve Horváth Mihály új miniszter hivatalba lépéséig (1849. május 2) Szász Károly államtitkár vezette a minisztériumot. Az államtitkár tudatta Palotai rendfőnökkel, hogy a «háborús idő viszontagságai miatt» halasztást szenved az új rendszer életbe léptetése, de szívesen venné a minisztérium, ha Gruber György emlékirata alapján a pesti és budai intézetben életbe léptetné a rend a tanszakrendszert 6 osztályban, hét tanárral, köztük egy igazgatóval; javaslatot is kért a tanárookra vonatkozólag.¹⁴

A rendfőnök jelentette, hogy a rend kész ebben a két intézetben bevezetni a szakoktatást, de nem teheti, hogy «a tanulmányok sorából a vallástan elhagyassék». A vallástani órákat beiktatták a leckerendbe, és mindkét intézethez vallástanárt is rendelt a rendfőnök. Javaslatot is tett az intézetek tanáraitra nézve, és részükre tiszteletdíj biztosítását kérte.¹⁵ Az államtitkár elfogadja az előterjesztett tanárokat. A budaiak részére fejenként 300 forint fizetést állapít meg, a pestiek részére 100 forintot, mivel a rend látja el őket. A vallástant, mint «magántanulmány»-t ki kell hagyni a tárgyak sorából, tanára részére nem utal ki fizetést. A vallástanra felvett időt más tárgyakra kell fordítani. Az egész intézkedés csak az 1848/49. tanévre szól, de a tanárok «eljárásaikhoz képest» tekintetbe vétetnének a teljes rendezés alkalmával. A rendelet kiadása előtt a rendfőnök adjon határozott feleletet a leirat pontjai tárgyában.¹⁶ A rendfőnök válaszában, a fizetésre vonatkozó kérelmei mellett, újra kifejezi, hogy «mindenkép óhajtatik, hogy a vallástan, az eddigi szokás szerint, a rendes tanulmányok közé soroltassék».¹⁷

Szász Károly államtitkár, a honvédelmi bizottmány hozzájárulása után, tudatja a rendfőnökkel, hogy az előterjesztett tanárok «megerősítetnek». A vallásoktatásra nézve így intézkedik: «A vallás magántanulmány legyen, s a szülékre hagyassék, hogy gondjuk legyen arra, miszerint fiaik e vallásos oktatást illető lelkeségeiktől vegyék. Ennek következtében a növendékek ünnep- és vásárnapokon kívül templomba járásra ne köteleztessenek».¹⁸ A rendelet megjelent a Religio és Nevelésben is, de némileg eltérő szöveggel. Névleg felsorolja «a kegyesrendű szerzet

tagjaiból az igazgatóság ajánlatára» kinevezett tanárokat, megállapítva évi tiszteletdíjukat (évi 270 frt. «koszttal s egyéb házi kellékekkel ellátásán kívül».¹⁹ A rendfőnök november 5-én kelt felterjesztésében utal arra, hogy a rendhez érkezett minisztériumi irat a tanárok megerősítéséről beszél, a Közlöny 146. számában közölt szöveg pedig azok kinevezéséről; a rend eddigi gyakorlatának megfelelően, «reményli, hogy az általa eddig ellátott tanodákra nézve elhelyezési jogának birtokában csonkítatlanul meg fog hagyatni».²⁰

Danielik János szerkesztő folyóiratában, a Religio és Nevelésben, éles támadást intéz nemcsak a vallásoktatást kiiktató rendelet, hanem a piarista rend ellen is; «a kérdéses rendelet foganatosításában a legfőbb dicsőség piarista kegyes rendünket illeti». Az országgyűlés előtt tiltakozni kell, a pestbudai gyermekek katolikus neveléséről gondoskodni kell, «a piarista uraknak minden esetre meg kell mutatni, hogy a katolikus egyházban ők külön egyházat képezni nem fognak». Azt mondja továbbá, hogy «a professor urak minden papi funkciótól annak rend szerint eltiltandók, s ha engedni nem akarnának, egy végső atyai intés után, az egyházból is ünnepélyesen kizárandók». (437.1.) Mikor november 12-én Schirckhuber Móric a szerkesztőhöz írt levelében felvilágosította őt a rendnek a vallásoktatás biztosítása érdekében eddig tett intézkedéseiről (Pestre Barts Ferencet, Budára Vashegyi Alajost rendelte hittanárnak), kissé más színben látta az ügyet, és az igazolást az olvasó közönség ítéletére bízta.²¹ Visszatért megegyezésre erre az ügyre tárgyilagosabb hangon.²² Azt mondja, hogy a rendi vezetőség eljárása csak részben menthető. Óvást kellett volna tennie annak érdekében, hogy a tanári kinevezés joga a rend kezében maradjon, mert így megtörténhetik, hogy az állam másvallású tanárokat is helyez az intézetekbe. Ha óvása nem sikerül, igénybe kellett volna vennie az egyházi hatóság támogatását. A szerzetes tanárok nem függenek a világi hatóságoktól, velük saját rendi eljárásságaik rendelkeznek. A budai és pesti intézet már nem tekinthető katolikusnak, a vallástan száműzetett belőle, és nincs biztosíték arra, hogy az egyháznak beleszólása lenne tanrendszere és tanítótestülete ügyében. A rend béküljön ki az egyházzal, vagyis bocsássa új szabályzatát az ő felülvizsgálása alá. Schirckhuber is írt erre még egy cikket.²³ A szerzet a vallásoktatás és kinevezés ügyében is óvást tett. Az egyházi hatóság, jóllehet a közleményekből tudta, miről van szó, három hónap leforgása alatt nem tett semmit a tervek elhárítására, most már az idő rövidsége miatt nem is tehetett. «Vagy talán azt kívánta, hogy nekünk jusson az öröm, neki az öröm? Vágy talán a Religio és Nevelés szerkesztője percutit muscam, ut sentiat leo?» A szerzetesek fegyelmi tekintetben függésben vannak a szerzet eljárásságával szemben, de tanügyi szempontból nem vonhatók ki teljesen a világi hatóságok hatásköréből. Állami beavatkozás mellett is lehetnek katolikus iskolák; a szerzet hivatásánál fogva nem hagyhatja iskoláit katolikus hit- és erkölcstan előadása nélkül. Az egyházzal nem kell kibékülnie a szerzetnek, mert «mincs ott szükség kibékülésre, hol összekoccanás, vagy megbántás nem történt». Nincs új konstitúció, csak «átalakulási rendeletek» vannak; oly esetekben, melyekről a jegyzőkönyv nem intézkedik, fegyelmi tekintetben a régi intézkedések érvényesek, tanügyi tekintetben a kiadandó rendszer az irányadó.

A folyóirat lapjain még többen is beleszóltak a vitába (Pados János táborig lelkész, a rozsnyói alsó papság, egy névtelen «leghűbb barát», Kopich Ignác kecskeméti segédlelkész, a tatai rendtagok).

A folyóiratban megjelent támadás után azt határozta a rendfőnök tanácsa, hogy a rendfőnök tegyen az ügyről jelentést Hám János hercegprímásnak, és mu-

tassa be a rá vonatkozó levélváltást is. Hangsúlyozza a jelentés, hogy a szakrendszer bevezetésére azzal a föltétellel vállalkozott a rend, hogy a vallásoktatásról gondoskodhatik, és mind a két intézethez rendelt is vallástanárt.²⁴

A november 11-én kelt felterjesztésre december 2-án érkezett meg a püspöki karnak november 20-án Pesten kelt válasza, mely a Religio és Nevelésben is megjelent.²⁵ A válasz hangsúlyozza a szerzet egyházi eredetét, és ebből folyó kötelességeit. Hibáztatja, hogy a rend magától (Gruber emlékiratára történik itt utalás) vállalkozott a «vallás nélküli iskolákban» tanításra, esnem lépett fel «egész komolysággal» a vallástan kimaradása ellen. A rend vállalkozásával előmozdította két katolikus intézetnek állami intézetté alakítását. A vallástannak mint magántudománynak tanítása nem teszi egészen jóvá eljárását, és nem egyenlítheti ki azt a károsítást, mely a katolikus iskolákon esett. Az ügyről majd a nemzeti zsinat mond ítéletet épúgy, mint a hírlapokból ismert, de a püspöki karnak föl nem jelentett reformlépésekről. Addig is igyekezzék a rendfőnök a rendet a fegyelem és az egyházas gondolkodás útjára visszavezetni. Sürgesse a vallástannak mint rendes tárgynak visszaállítását. A két intézet tanáraival együtt gondoskodjék az ifjúság rendszeres vallástani oktatásáról, mindennapi misehallgatásáról, vasár- és ünnepnapra célszerű oktatásáról, szentségekhez járulásáról, «az erkölcsi és iskolai fegy szoros megtartásával, és saját jó példájuk elővilágításával». Elvárja az említett emlékirat és a reformlépésekre vonatkozó iratok felterjesztését.

A rend kormánya terjedelmes védőiratban válaszolt a püspöki kar iratára. Pontról-pontra haladva felel azokra a kifogásokra, melyeket a püspöki kar irata eljárására vonatkozólag tesz. Utal arra, hogy a püspöki karnak nézetei éppen nem, vagy csak későn jutottak nyilvánosságra, tehát «a viszonyok fölfogásában vagy a kötelességek összeütközésének megoldásában» zsinórmértékül nem szolgálhattak. Nevelő munkájának igazolására hivatkozik azokra a férfiakra, akik egyházi vagy világi pályán «a hazának valódi díszei». A szakrendszer, mint tanítási mód, magában véve nem egyházellenes. A vallástanításról gondoskodás történt. «Fájdalmasan esik az oly tárgy körüli intézkedés rosszalása, melynek irányában más részről kellett volna a lépteket biztosító vezérfáklyának mutatkoznia.» A márciusi forradalom után hangok hallatszottak a szerzetek eltörléséről. Á jövőért való aggodásnak tulajdonítható, hogy a szükséges készülséget érző rendtagok mint pályázók jelentkeztek a szakrendszer behozatalának hírére. A két ízben hirdetett pályázat kétséssé tette a budai és pesti intézetben való megmaradásunkat. Ezért kérte Gruber György, hogy rendtagokkal töltsenek be a tanszékek. Így vélte a szerzet a katolikus alapítványok és katolikus irány föntartását, annál is inkább, «minthogy a mélt. püspöki kar részéről semmi előleges rosszalás vagy ez ügybeni tiltakozás tudomására nem jutott». A kormány eddig nem tett határozott nyilatkozatot arról, hogy ezeket az intézeteket «már tetteleg álladalmiakká változtatta».²⁶

A rendfőnök intézkedést kért a minisztériumtól, hogy a vallásoktatás rendes tárgyként szerepeljen a rendes órák között, és az ifjúság az eddigi szabályrendeletek szerint vezettség a szertartásokra.²⁷ A minisztérium a leckerendbe illesztett vallástani órák helybenhagyásával tett eleget ennek a kérésnek.²⁸ Kérdést intézett, hogy kötelező-e a vallás hitágazatai szerint a mindennapi templomba járás. Az adott válasz szerint a hitágazatok ezt nem kívánják, de a katolikus hit szerinti nevelés megkívánja. «Reményli a kegyes tanítórend kormánya, hogy a szaktanítás folytatása legkevésbé sem fogja azon jogok gyakorolhatóságát kisebbiteni, melyek a katolikus szerzet törvény-szentesítette köréhez tartoznak».²⁹ A minisztérium kijelenti, hogy «a leckerendnek újabb szabályozása a vallástanítás okszerű igényei-

nek megfelelőleg fog történni».⁸⁰ Ezzel a kötelező vallástanítás kérdése a rend óhaja szerint kedvezően oldódott meg.

Közel 100 esztendő távlatából megítélve, a különben szükséges és hasznos szaktanításnak katolikus szerzetesi iskolák államosításának és laicizálásának tervével induló bevezetése ballépés volt akkor, amikor ez a veszedelem a más felekezetű intézeteket nem fenyegette. Ez méltán izgatta és nyugtalanította a katolikus közvéleményt. Az 1848: XX. t.-c. értelmében megszűnt ugyan a katolikus vallás államvallás lenni, de rá is vonatkozik az a rendelkezése, hogy iskolai ügyeiben az állam támogassa. A rend a szakrendszer vállalásával biztosította a budai és pesti intézet katolikus kézben maradását, és kitartó sürgetésével kivívta a kötelező vallástanítást.

Palotai József rendfőnök arra törekedett, hogy a korábbi «ingerültség» lecsillapodásával helyreálljon a béke és csend. 1848. november 14-én kiadott körlevelében utal arra, hogy amint az európai nemzetek a kor igényeihez alakították az álladalmi szerkezetet, úgy a rendi közgyűlés is egy «ősi alkotmányunk szellemében alkotandó törvénykönyvnek alapját vetette meg. E könyvben láthatók a tiszta képviseleti rendszer alapvonalai, a közügyeket intéző kormánytagok felelőssége, az összes kormány pedig való kifolyása a közbizodalomnak.» «A legüdvösebb intézmények és törvények értéküket veszítik, ha fogatba nem vétetnek és meg nem tartatnak. Kik a rendet, melynek alapjai a törvények, tisztelik, kik szerzetünk szent hivatását, mely az álladalom és egyház javára céloz, szívükön hordják, kik ama dicsó elismerést és méltánylást, melyet tanítórendünk két század óta e hazában kivívott, főntartani iparkodnak, mindazok törekvéseket oda irányozandják, hogy kötelességek lelkiismeretes teljesítésével lefizessék a hazának és szerzetnek azon tartozást, melyre szent fogadással leköteleztek magokat. . . Buzgó imával esdeklem, hogy társulatunkban a szeretet, egyetértés, és megelegedés szelleme honosuljon.»³¹

A gyorsan rohanó országos események nem igen kedveztek a béke és csend óhajtott helyreállításának. 1849. január 4-én még figyelmeztette a rendtagokat, hogy «e zajos napokban és közveszélyben» hivatásuk körében maradva tartózkodjanak «minden beavatkozástól a politikai és hadi mozgalmakba.»³² A magyarországi «lázas» leverésével megbízott Windischgrätz herceg másnap 1849. január 5-én bevonult Budára és Pestre. Január 12-én parancsára ideiglenes országos polgári közigazgatás alakult Szögyény László volt alkancellár vezetése alatt. Ennek egyik osztálya főleg a forradalomban kompromittáltak ügyével foglalkozott. Szögyény Fogarasy Mihály tankerületi kir. főigazgatót utasította, hogy tartson vizsgálatot a budai és pesti tanárok ügyében. E vizsgálatok alapján 1849. március 3. úgy rendelkezett, hogy a budai tanárok közül egyeseket teljesen el kell mozdítani a tanári pályáról (Hanák János, Perlaky László), másokat átmenetileg el kell mozdítani a tanítástól (Lutter Nándor, Vass József, Ribiánszky Adolf), többet máshová kell helyezni (Vashegyi Alajos, Nachtigal Jakab, Csaplár Benedek). A pestiek közül a tanári pályáról el kell teljesen mozdítani Bammer Károlyt, átmenetileg el kell mozdítani a tanítástól Cserkuti Józsefet, Sárréti Ödönt, Sárváry Bélát és Kemény Jánost. A felhozott okok között szerepel, hogy «az újabb idők mozgalmi iránt több, kevesebb mértékben rokonszenvet s az ifjúságnak káros példát mutattak». Bammerről külön kiemeli, hogy a «szerzet mozgalmaiban» botrányos részt vett. Visszaállítják a grammatikai osztályokban az osztálytanítást, a két felsőbb osztályban egy nyelv- és egy reálszakos tanár tanít, a német nyelv rendes és a görög nyelv rendkívüli tárgy. Különös gondot kell fordítani

a vallástan tanítására és a vallási és erkölcsi nevelésre. A tanárok pontosan teljesítik kötelességüket, a gyermekeket illedelemre, rendre és különösen engedelmességre szoktassák, jó példát mutassanak, a tanítási órákon papi ruhában jelenjenek meg.³³

Egyes rendtagok világi ruhában jártak, bajuszt és szakállt növesztettek. A rendes papi ruha viselése, továbbá a bajusz és szakáll ügyében, általában a rendi fegyelem biztosítása érdekében Palotai József rendfőnök már korábban intézkedett, emlékeztetve a rendtagokat arra, hogy a bajusz és szakáll viselését, az egyformaság kedvéért, már az 1700. évi egyetemes káptalan eltörölte. «Mint hívei az egyháznak és szerzetnek tagjai nem lehetünk közönyösek a külső viselet iránt, jól tudván, hogy a világ az ember külsejéről belsejére szokott ítélni, s hogy az egyházi fegyelem elhanyagolását a nép a vallási szellem fogyatkozásának tulajdonítja», mondja köriratában.³⁴

A budai zsenge ifjúság egyes tanárok (Perlaky és Lutter) biztatására, az egyetemi ifjúság példájára, kívánalmakat terjesztett a közoktatásügyi miniszter elé. A többi között azt is kérte, hogy a szerzetes tanárok világi ruhában járjanak be az iskolába.³⁵ Ez a viselet különben nem volt példátlan eset, mert a pesti papság körében is hallatszottak hangok a világi ruha és bajusz, meg szakáll érdekében.³⁶

A primás magához hívatta a rendfőnököt, és közölte vele a püspöki karnak a rendre vonatkozó nyilatkozatát. Ennek alapján a rendfőnöki tanács határozatából a rendfőnök, január 13-án, tudatta a püspöki kar határozatait: 1. a tisztelt rendtársak bajuszt, szakállt és pantalonot ne viseljenek, 2. a budai és pesti közép-tanodai ifjúság hétköznapokon is a tanárok kíséretében szentmisére járjon, 3. Hanák, Perlaky és Lutter tanárok a budapesti tanodáktól elmozdítottassanak.³⁷ Az áthelyezések ügyében akkor történt intézkedés, mikor a rendfőnök és a levéltárnok, Horváth Cirill, személyesen tárgyalt Fogarassy főigazgatóval a két fővárosi tanoda ügyeiről.³⁸

Az elsorolt intézkedések mutatják-, hogy az egyházi és világi hatóságok élénk figyelemmel kísérték a rendtagok magatartását. Maga Palotai rendfőnök is érezte, hogy vele szemben is bizonyos tartózkodást tanúsítanak, mintha nem tekintenék törvényes rendfőnöknek. A püspöki kar levele (1848 november. 20) «de facto» hivataloskodó kormányzónak nevezi. Így lehetett a világi hatóság is. Fennmaradt egy 1849. április 2-án kelt «Copia» jelzésű fogalmazványa, melyet Szögyény Lászlóhoz, a polgári közigazgatás elnökéhez intézett. Ebben bejelenti a rendfőnökségről való lemondását. Nem akarta a kormányzóságot elfogadni. Remélte, hogy a személyébe helyezett bizalom képessé teszi «a pártviszályt elhárítani, a kedélyeket lecsillapítani, a békét és rendet helyreállítani». Reméli, hogy nem akarata hiányának, «hanem az idő zajlásának fog felrovatni», ha szándéka nem mindenben ment teljesedésbe. Mivel választását a törvénytelenység vádjával terhelik, és a bitorlásnak a gyanúja is csökkenti a tekintélyt, és meghiúsítja a közjóra célzó törekvést, a nagyra vágyás szennyétől tiszta öntudattal, önként lelép a kormányzói tisztról, és benyújtja lemondását. Az aláírás: Palotai Kal. József a kegyes tanítórend tagja.³⁹

Lemondását Szögyény László polgári közigazgatási elnök nem fogadta el, így megmaradt a rend élén. Május 24-én üdvözlí az ország kormányzó elnökét és Horváth Mihály minisztert a függetlenségi nyilatkozat alkalmából, mint azt mások is tették.⁴⁰

A Pestre visszatért vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére Palotai József részletes jelentést tett a két fővárosi intézetben január 1-től történt esemé-

nyékről, és a miniszter július 1-re elrendelte a tanítás megkezdését,⁴¹ de Haynau seregének júliusi bevonulása új fordulatot adott az eseményeknek.

Mikor az osztrák hadsereg bevonult, a rendfőnök már több hete a rendi birtonkon időzött.⁴² Szent-Iványi Vince kir. főbiztos augusztus 26-án tudatta Tamásy Józseffel, hogy a forradalmi párt által rendfőnökké választott és szökésben levő Palotai, másképp Purgstaller József hivataláról letettnek tekintendő. A forradalmi káptalan törvénytelen határozatai és választásai érvénytelenek, és újra a korábbi szabályzat érvényes. Mivel a jelen viszonyok között káptalant tartani nem lehet, ideiglenesen Tamásy József neveztetik ki vicarius provinciálisnak, mellé kineveztetik 6 asszisztens és 2 konzultor. Az így megalakított tanács (consistorium) első feladata a fegyelem helyreállítása és megfelelő elülj árok választása.⁴³ Tamásy Józsefet, rendelete értelmében, Koller Ferenc pesti polgármester iktatta be, Szent-Iványi képviselőjében, a rendtagok jelenlétében hivatalába. E rendelet értelmében Tamásynak végre kell hajtania a két fővárosban a rendtagok epurációját, jelentést kell tennie a súlyosan kompromittált rendtagokról és az ellenük foganatba teendő rendszabályokról. Sürgősen jelentést kell tennie Purgstaller tartózkodási helyéről.⁴⁴

A kompromittáltak ellenőrzése ettől fogva jó ideig állandóan napirenden tartott ügy volt. Báró Geringer Károlynak, aki Haynau mellett polgári biztos, majd utána helytartó, állandó gondja van rájuk, külön fegyelmi bizottságot rendel ki Németh György c. püspök, esztergomi kanonok elnöke alatt.⁴⁵

«A pártütő kormány befolyásával kormányzónak választott» Purgstaller József maga jelentkezett Szent-Iványinál, aki Pest városát jelölte ki tartózkodási helyéül, és utasította Tamásy Józsefet, hogy vétkéhez mért és például szolgáló büntetést mérjen ki rá.⁴⁶ Tamásy szeptember 5-én jelenti a kimért büntetést, de már 6-án azt tudatja, hogy aznap elfogták. Kéri Szent-Iványi pártfogását, ha politikai okból fogták el, és ügye rendi elintézésének engedélyezését, ha elfogása a szerzetben történtek miatt történt.⁴⁷ Purgstallert az Oszwald-házba vitték, ahol a haditörvényszék működött, majd a József-kaszárnyában és az Újépületben tartották fogva. A forradalmi káptalanban vitt szerepe és e káptalan ilyen jellegű határozatai mellett rovására írták, hogy egy ideig tagja volt a Radikál-körnek. Terhére írják a hadbírósi iratok azt is, hogy 1849. októberében öt aranyat adott a sebesült honvédeknek. Viszont előnyére könyvelték el, hogy márciusban lemondott a rendfőnökségről, de ezt Szögyény László, a polgári közigazgatás elnöke nem fogadta el. Így javára írták azt is, hogy kezeséget vállalt a rebellesek fogságába került Wennes Ferenc windeni ciszterci plébánosért, akit erre szabadon is bocsátottak. A rendi ügyekben, mikor az Újépületben töltött fogsága alatt a vizsgálat folyt ellene, hivatkozott a már említett három körlevélre, melyet a rendi fegyelem és politikai magatartás ügyében adott ki rendfőnöksége alatt. Ezeket a hadbíróság be is kérte Tamásy József rendfőnöktől 1849. október 14-én (1102. sz. a). Ezek döntő szerepet játszottak felmentésében.⁴⁸ November 15-én ártatlannak nyilvánították, és visszanyerte szabadságát. Kívánságára Magyaróvárra helyezték, ahová 20-án indult el.⁴⁹

Geringer Sussich György előterjesztése alapján a rend teljes megszüntetését ajánlotta, Scitovszky János prímás csak epurációját. Bach Sándor belügyminiszter részletes jelentést kívánt minden rendtag minősítéséről és viselkedéséről.⁵⁰ Súlyos csapást mért a rendre a minisztertanácsnak az a határozata, mely eltiltotta a novíciusok felvételét. Ezt a határozatot a belügyminiszter 1850. január 21-én közölte Geringerrel.⁵¹ Így lehetetlenné vált az 1848-ban nagy mértékben megfogyatkozott

létszám pótlása, ami évtizedeken keresztül nehéz gondokat okozott a rendfőnököknek. Növelte a szükségletet a szakrendszer behozatala 1850-ben és 7 gimnáziumnak főgimnáziummá alakítása 12-12 tanárral intézetenként, a régi 7-tel szemben. Volt rá eset, hogy a nagy hiány miatt a hetedik osztályt végzett tanulókat is tanárokul kellett alkalmazni, de oly föltétel alatt, hogy az érettségi vizsgálatra készüljenek.⁵²

Purgstaller József az 1849/50. évet Magyaróvárott töltötte mint spirituális. Az 1850/51. tanév elején Budán gimnáziumi igazgató, de jóformán meg sem kezdi az esztendő, máris távoznia kell az igazgatói székből. A tanügyi hatóság úgy rendelkezett, hogy az elemi iskolában is, a gimnáziumban is német nyelven kell kiadni a szokásos iskolai hirdetéseket és a tanításban is használni kell a német nyelvet («omnia studiorum argumenta Germanicae linguae subsidio proponantur»). Purgstaller ezt a közérdekű intézkedést újságban is közölte, ezért elmozdították állásából.⁵³ Ekkor Tatára rendelte Tamásy vikárius provinciális. Október 5-én érkezett oda a sorsüldözte («fatis diversis actus») Purgstaller, és átvéve a levéltárt, megkezdte igazgatói működését. November 14-én jött Pestről a rendelkezés, hogy hagyja el állását, és egyáltalán ne vegyen részt az ifjúság iskolai oktatásában. November 18-án reggel az országos hírvű férfiú («miser vir in tota Hungaria ab editis operibus notus») Székesfehérvárra ment, ahol Tamásy várta. Innét a rendi birtokra (kustodiátus) utazott Mernyére.⁵⁴ Ebben és a következő tanévben a rendi javadalmak számvevője Mernyén. Az 1852/53. tanévben tanár, a következő két tanévben házfőnök és tanár Szegeden. Az 1855/56. és a következő két tanévben a rendfőnöki tanácsban konzultor, házfőnök és igazgató Temesvárott. Az 1858. év augusztus havában a Vácon megtartott káptalanban rendfőnökké választották. Így visszatért oda, ahonnan 1849-ben az önkényuralom eltávolította.

Alig foglalta el a rendfőnöki tisztelet, augusztus 31-én Bécsbe utazott, hogy személyesen tárgyaljon gróf Thun Leo miniszterrel a rend ügyeiről. Itt tudta meg, «quae tempestas contra provinciám mota fuerit». Albrecht főherceg kormányzó nagyon neheztelt, hogy a pesti piaristák nem vezetik be a német tannyelvet, és Őfelsége előtt fekete színekkel festette le a rendet. Ezt a miniszter is felrótta a rendnek, épügy azt is, hogy nem küld tanárjelölteket akadémiai tanulmányokra és tanári vizsgálatra. Elmondta kifogásait a rendtagok egyházi és politikai magatartása tekintetében is. A rendtagok folytonos apadása a rend kihalására vezet. Igyekeztek a rend a kormány rendelkezéseinek engedelmeskedve Őfelsége kegyét kiérdemelni, különben megtörténhetik, hogy elveszti birtokát, és újra megtiltják a novíciusok felvételét. A pesti gimnáziumban egyes tárgyakat németül kell tanítani, és németül tudó új tanárokat kell ide helyezni.⁵⁵ A rendfőnöknek egy Lutter Ferdinándhoz 1858. szeptember 12. sajátkezűleg írt leveléből kitűnik, hogy már ezen tárgyalás alkalmával helyeselte a miniszter, hogy Lutter legyen az igazgató.⁵⁶ Horváth Círil önkéntes visszalépése után őt is nevezte ki a rendfőnök. A tanári karban is lényeges változások történtek.

Jóllehet az 1858/59. tanévben tanárhiány miatt alkalmazni kellett a teológusokat, és egy kivételével azokat is, akik érettségig végeztek és tanítási engedélyt kaptak, mégis küldött a rendfőnök tanárjelöltet a bécsi Studium Academicumra. Maga vitte el szeptember hóban, és a piaristáknál helyezte el.⁵⁷

A létszám jövőbeli pótlása érdekében 1858-ban azt az újítást hozták be, hogy negyedik osztályból is vettek fel a novíciátusba tanulókat. Ezeknek tovább tanulása céljából létesítették, a kecskeméti intézet főgimnáziumosításával kapcsol-

latban, 1859-ben a kecskeméti *stúdiumot*. A rendfőnök 1859. okt. 11-én maga nyitotta meg ünnepélyesen az ötödik osztályt.⁵⁸ Ebben az évben tanulmányi rendet és fegyelmi szabályzatot állapított meg a tanácsával a növendékek részére, és ezt megküldte a növendékes házaknak (1859 február) (Pest, Szeged, Nyitra, Kolozsvár, Kecskemét).⁶⁹

A tanárhiány arra indította a rendfőnököt, hogy személyesen tárgyaljon Thun miniszterrel. Arra kérte, hogy a selmeci gimnáziumban alkalmazzon az államkincstár terhére világi tanárokat. A miniszter 1859. július 15. értesítette a rendfőnököt, hogy az 1859. évi július 11. kelt királyi elhatározás 5 évre felmenti a rendet a selmeci gimnáziumtól.⁶⁰ Az 1864. június 11. kelt udvari rendelet további 5 évre adott felmentést a rendnek.⁶¹ A tanárhiány miatt lett a 3 felső osztálynak tanárral való ellátása Temesvárott (1862) és Nyitrán (1863) az egyházmegye kötelezettsége.

A király 1859. július 20-án kelt elhatározásával módosította a tanítási nyelv ügyében 1854. december 9. kiadott rendeletet. A vidék népének nyelvét tekintetbe véve az érdekelt iskolafenntartók állapíthatták meg a tanítási nyelvet. A consistorium határozatából magyar lett a tannyelv Sátoraljaújhelyen, Debrecenben Kalocsán, Kecskeméten, Máramarosszigeten, Nagykanizsán, Nagykárolyban, Léván, Pesten, Szegeden, Tatán, Vácon és Veszprémben, magyar és német Magyaróvárott, fokozatosan vezették be a magyar nyelvet Temesvárott, ahol kevés volt a benne jártas tanuló, továbbá Nyitrán és Trencsénben a cseh helyett.⁶²

1861-ben nagy megtiszteltetés érte a rendfőnököt. A helytartótanács május 17. felkérte, hogy az iskolaügyben jártas szerzetesek bevonásával dolgozzon ki javaslatot a gimnáziumi oktatásügy átalakítására. A június 13-án megtartott tanácskozáson részt vettek a többi között Horváth Cirill, Schirckhuber Móric, Szepesi Imre, Schröck Ferenc, Lutter Ferdinánd és Trautwein János. A megvitatott javaslatot Lutter szövegezte meg. A javaslatot június 30. terjesztette fel a rendfőnök a helytartótanácsnak 528. sz. a. Ezt a javaslatot a Lonovics József érsek elnöklete alatt tárgyaló bizottság dolgozta ki véglegesen (augusztus 16-szeptember 9). Mint Lutter írja naplójában: «A terv az, melyet Pest adott.» A helytartótanács 1861. október 21. utasításokat adott ki a tananyag olyan beosztására, hogy meg legyen az átmenet erre az új tantervre.⁶³

A helytartótanács 1862. augusztus 21. tudatta a tanárvizsgáló bizottság megalakulását, a rendfőnöknek a bizottság elnökévé történt kinevezését és a vizsgálati szabályzat kiadását. Az átirat értelmében a rend tagjainak is ezelőtt a bizottság előtt kell képesítést szerezniök. Purgstaller rendfőnök, a rendi növendéknevelés ismertetésével (1862. október 16.) kérte I. Ferenc király 1830. február 23-án 4481. sz. alatt kelt elhatározásának érvényben hagyását, mely felmenti a rendi tanárokat a tankerületi kir. főigazgató előtt teendő vizsgálat alól. Gondoskodni fog, hogy a liceális osztályok tanárai vizsgálatot tegyenek, csak a hároméves egyetemi tanfolyam alól való felmentésüket kéri. A helytartótanács december 10-én tudatta, hogy a november 29-én kelt udvari rendelet értelmében azok a rendtagok, akik az érettségi vizsgálatot jó eredménnyel tették le, felmentetnek a gimn. alsó osztályokra vonatkozó tanári vizsgálat alól. A felsőbb osztályokban alkalmazandó és ezért szabályszerű tanári vizsgálatra köteles tanárok felmentést kapnak a háromévi egyetemi bölcsészeti tanfolyam hallgatása alól. Azok a tanárok, akik az 1861. év előtt már működtek, a vizsgálat alól teljes felmentést kapnak. A vizsgáló bizottság piarista tagjai az elnökön kívül: Reisinger János és Horváth Cirill.⁶⁴ A helytartótanács elvárja, hogy a rendtagok kellő buzgóságot fejtenek ki

a képesítés megszerzésében. A rendfőnök, mint a vizsgáló bizottság elnöke, arra törekedett, hogy a rend megfeleljen a vizsgálati kötelezettséggel járó követelményeknek.

A tanári utánpótlás és képzés gondjai mellett sok munkát adott Purgstaller rendfőnöknek az 1850-ben megszüntetett intézetek újra megnyitásával járó sok levelezés és tárgyalás. Bizonyosság erre az a nagyszámú levél, mely a rendfőnöksége alatt vezetett levelezési füzetekben található. A kecskeméti gimnázium főgimnáziummá fejlesztésén kívül az ő rendfőnöksége idejére esik a kisszebeni, podolini, rózsáhegyi és szentgyörgyi algimnáziumok életre keltése. Iskolafejlesztő munkásságának legnevezetesebb alkotása a pesti háromemeletes gimnázium volt, melyet 1863. november 22-én fényes gimnáziumi ünnepéllal avattak fel. Az épület költségei 60.436 frt 90 kr-ra rúgtak.

Időközben a felsőbb hatóság másodszer is igénybe vette közreműködését tantervi tárgyalás alkalmával.

A bécsi udvar 1864-ben érdekes tervvel foglalkozott. Olyan tantervet akart készíttetni, melynek alapján kölcsönösen könnyű legyen az átmenet a szoros kapcsolatban levő Magyarországon és Ausztriában az egymás gimnáziumaiba. A helytartótanács rendelete alapján tanácskozássra gyűltek össze a pesti egyetemen a meghívott tanférfiak. A rend részéről Purgstaller József, Horváth Cirill és Lutter Nándor vett részt a tanácskozáson. A sok érdek összeegyeztetésére kényszerült terv tanügyi különlegesség maradt.⁶⁵

Purgstaller József egyéb gondjai között termékeny irodalmi munkásságot is fejtett ki. 1851-ben jelent meg *Philosophiai Propedeutica* című könyve, mely sokáig használt tankönyv volt. Valószínűleg szerepe volt abban, hogy az osztrák heiligenkreuzi ciszterci apát meghívta Purgstallert a szombathelyi lícealis gimnázium megürült filozófiai tanszékére 1852-ben. Az Akadémiai Értesítőben sűrűn jelentek meg tanulmányai; ezek többnyire felolvasott értekezései. *Az érdekek észszerű rendéről* (1850), *A bölcsészet és az emberi ész fejlődése közti egybefüggésről* (1853), *A bölcsészet függő kérdése az általánosról* (1855), *A Németországban jelentkezett új világnézetéről a bölcsészet fogalmához mérve* (1858), *A léleknek a szerves test feletti hatalmáról* (1861), *Kant észbírálatainak érvényességéről* (1862), *Hegel felekezetének legújabb meghasonlásáról* (1864), *A létezők eszmeiségéről* (1864), *Az anyag és erő közti viszony* (1865), *A természet és teremtő ész közti viszonyról* (1865), *A természeti célszerűség érvényességéről* (1863), *Az idealizmus érvényéről a tudás körében* (1866). *Bölcsészet a tanulók használatára* címen (1875) egy kötetbe fogva megjelentek időközben újra kiadott munkái (Lélektan, 1875. Logika, 1865. Metaphysika, 1864. Erkölcsstan, 1866. A bölcsészet története, 1866).

Purgstaller József sok kiadásban megjelent tankönyvei hatékonyan fejlesztették az ifjúság bölcséleti ismereteit. Tudományos munkássága megszerezte számára a külföldi szakkörök elismerését is, bizonyossága ennek, hogy a bécsi egyetem bölcsészeti kara 1865-ben tiszteleti taggá választotta. Már előbb, az 1864. évben I. Ferenc József király, a közoktatás terén szerzett érdemei elismeréséül, a Ferenc József-rend kiskeresztjével tüntette ki. A kitüntetést november 13-án nyújtotta át neki Hueber Zsigmond udvari tanácsos, a helytartótanács alelnöke a gimnázium vizsgálati termében a tanári kar, az ifjúság és előkelő vendégek jelenlétében, ünnepély keretében.

Tanügyi érdemeinek elismeréséül a budapesti tanári egylet 1866. évi március 24-én tiszteleti tagjává választotta.

Munkás életének befejezése szellemi elborulással kezdődött. 1866. június

30-án, a tanárvizsgáló bizottságban, elnöki működés közben, az elmeháborodás jelei mutatkoztak rajta. Július 4-én Schwarzer Ferenc budai gyógyintézetébe szállították. Itt halt meg 1867. április 11-én. Halála alkalmával a Hazánk és a Külföld című hetilapban (április 18) Vadnay Károly emlékezett meg róla. «Ő sokáig nagy díszére szolgált a szerzetnek, melyet okunk volt minden időben tisztelettel emlegetni.» Egy másik hetilap, a Magyarország és a Nagy Világ (április 27) arcképét is közölte. «Halálával kiesett a szerzet koszorújából egy kipróbált nemes kő; a tudomány elvesztette egyik leghűbb bajnokát, kinél a munkásság forrása és célja egy volt: – a haza fölvirágzása.»

Tudós elme, fáradhatatlan munkás. Forrongó és átalakuló korban, zivataros időben töltött be vezető szerepet, mikor sokszor nehéz az eligazodás és irányítás, könnyű a gáncs és megítélés. Pályájára visszatekintve tisztelettel és kegyelettel adózunk emlékének!

¹ História Domus Pestiensis. 1847. év. 93-95. 1.

² Egyházi és egyéb hatóságoktól érkezett iratok, rendfőnöki körlevelek, káptalani jegyzőkönyvek, stb. gyűjteménye. Domus Budensis. 1847.

⁸ U. o. Domus Budensis. 1847.

⁴ Káptalani jegyzőkönyvek gyűjteménye (1848-1891). Az 1848. évi káptalan előiratai. Rendfőnöki levéltár.

⁵ Reform. 1848 május 4. és jún. 20.

⁶ Jelentése a püspöki bizottsághoz. 1848 július. (Kegyesrendi központi levéltár. For. 0-20. Fase. 4.)

⁷ Kegyesrendi központi levéltár. For. 000-6. 9. sz.

⁸ Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. 48-58. és 88-125. 1.

⁹ Religio és Nevelés. 1848. 40., 41-42., 43-44., 45. és 46. sz.

¹⁰ U. o. 358-59. 1.

¹¹ Közlöny. 1848. 77. sz.

¹² Meszlényi: Id. m. 133-135. 1.

¹⁸ A magyarországi kegyes tanítórend kormánytanácsi üléseiből küldött hivatalos levelek s egyéb iratok jegyzőkönyve. Rövidítve: KLJ. 1848-1852. Rendfőnöki levéltár.

¹⁴ A magyarországi kegyes tanítórend kormányához érkezett hivatalos levelek s egyéb iratok jegyzőkönyve. Rövidítve: ÉLJ. 1848-1852. 1848 október 22. 4821/2089. sz. U. o.

¹⁵ KLJ. 1848 október 24.

¹⁶ ÉLJ. 1848 október 27. 5665/2417. sz.

¹⁷ KLJ. 1848 október 31.

¹⁸ ÉLJ. 1848 november 1. 5803/2452. sz.

¹⁹ Religio és Nevelés. 1848 november 7. 56. sz. 438. 1.

²⁰ KLJ. 1848 november 5.

²¹ Religio és Nevelés. 1848. 59. sz. 460-462. 1.

²² U. o. 60. sz. 467-469. 1.

²³ U. o. 63. sz. 499-502. 1.

²⁴ A magyarországi kegyes tanítórend kormány tanácsi üléseinek jegyzőkönyve. Rövidítve: KÜJ. 1848 november 10. Rendfőnöki levéltár.

²⁵ Religio és Nevelés. 1848 december 5. 68. sz.

²⁸ KLJ. 1848 december 18.

- ²⁷ KLJ. 1848 december 7.
- ²¹ ÉLJ. 1848 december 8. 6433/2661. sz.
- ²⁹ KLJ. 1848 december 16.
- ³⁰ 1848 december 23. 6604/2729. sz.
- ³¹ A 2. pontban jelzett gyűjteményben. Domus Pestiensis. 1848 november 14.
- ³² A 2. pontban jelzett gyűjteményben. Domus Pestiensis. 1849 január 4.
- ³³ ÉLJ. 1849 március 3. 572/64., 831/90., 1987/490., 1960/491., 1988/492., 1989/493. és 1990/894. sz.
- ⁸⁴ A 2. pontban jelzett gyűjteményben. Domus Pestiensis. 1848 december 15.
- ³⁵ História Domus Budensis. 1848.
- ³⁶ Meszlényi: Id. m. 48. 1.
- ³⁷ KÜJ. 1849 január 11. Mint a 2. pontban jelzett gyűjteményben. Dom. Pest. 1849 január 13.
- ³⁹ KÜJ. 1849 április 2.
- ³⁹ Kegyesrendi központi levéltár. For. 0-20. Fase. 5. No. 4.
- ⁴⁰ L. Komis Gyula: A magyar művelődés eszményei. II. 622-623. 1. KLJ. 1849 május 24.
- ⁴¹ ÉLJ. 1849 június 13. 415. sz. KLJ. 1849 június 24. ÉLJ. 1849 június 25. **1046.** sz.
- ⁴² História Domus Pestiensis. 1849. 139. 1.
- ⁴³ ÉLJ. 1849 augusztus 26. 505. sz.
- ⁴⁴ ÉLJ. 1849 augusztus 26. 506. sz.
- ⁴⁵ ÉLJ. 1850 szeptember 8. 16.812. sz.
- ⁴« ÉLJ. 1849 szeptember 4. 771. sz.
- ⁴⁷ KLJ. 1849 szeptember 5. és 6.
- ⁴⁸ Dr. Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolútizmus idejében. Gödöllő 1932. 44. 1. és ÉLJ. 1849.
- ⁴⁹ História Domus Pestiensis. 1849. 139. 1.
- ⁶⁰ Berzeviczy Albert: Az abszolútizmus kora Magyarországon. I. 154. 1. I-**II.** k.
- ⁸¹ 1850 január 21. 8217. sz. Közölve az (ÉLJ.) 1850 március 9. 21. sz. rendeletben.
- ⁵² Jelentés a helytartótanácsához 1862 június 29. 658. sz.
- ⁵³ História Provinciáé Hungariae Schol. Piar. **III.** k. 1850. 44. 1.
- ⁶⁴ História Domus Tatensis. 1850.
- ⁵⁵ História Provinciáé etc. III. k. 95. 1.
- ⁵« A levél Lutter János ny. jogakadémiai tanár gyűjteményében.
- ⁶⁷ História Provinciáé etc. III. k. 96-97. 1.
- ⁵³ U. o. III. k. 111. 1.
- ⁵⁹ U. o. III. k. 111. 1.
- ⁶⁰ História Provinciáé etc. HI. k. 103. 1. 10.742/617. sz. min. rendelet.
- ⁶¹ U. o. III. k. 240. 1. 9754. sz. udvari rendelet.
- ⁶² U. o. III. k. 110. és 131-132. 1.
- ⁶³ U. o. III. k. 136. és 145. 1. 31.969 sz. és 58.244. sz. helytartótanácsi rendelet. Lutter Nándor naplója Lutter János ny. jogakadémiai tanár gyűjteményében.
- ⁶⁴ História Provinciáé etc. III. k. 158., 161-63. és 168.1.1862 augusztus 21. 52.445. helyt, rendelet, november 29. 18.330. sz. udvari és december 10. 84.494. sz. helytartótanácsi rendelet.
- ⁶⁶ U. o. III. k. 203. 1. 1864 június 10. 10.331. sz. udvari és július 1. 51.311. sz. helyt, rendelet.

Használt művek (az említetteken kívül):

Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. 1927.

Mészáros Ferenc: A magyarországi kat. gymnasiumok története. 1865.

Szinnyei József: Magyar írók élete. X. 230-31. 1.

Takáts Sándor: A budapesti piarista kollégium története. 1895.

Az elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete (1857-1883): Purgstaller József.